

ПОЛІТИКА УРЯДУ ПОЛЬЩІ ЩОДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО МОЛОЧАРСТВА ГАЛИЧИНИ В 20-х–30-х РОКАХ ХХ СТ.

У статті на основі аналізу архівних матеріалів та публікацій науковців охарактеризовано політику Польщі щодо розвитку української молочарської кооперації Галичини в 20-х–30-х роках ХХ ст.

Кооперативний рух у Галичині, що розгорнувся в останній третині ХІХ ст. й набув масовості в міжвоєнний період, став широким соціальним явищем, значення якого для процесів самоорганізації українського суспільства досі належно не оцінено. Саме розвиток сільсько-господарської кооперації став одним із важливих чинників господарського й національного відродження краю.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії при вивченні суспільно-політичних та національно-культурних процесів у Галичині впродовж 1920-х –1930-х рр. увагу звертали на діяльність кооперації, але політику Польщі щодо української молочарської кооперації на чолі з «Маслосоюзом» детально не досліджували. Тим часом, це питання набуває важливого науково-теоретичного значення з огляду на необхідність відтворення цілісної наукової картини кооперативного життя краю досліджуваного періоду.

Серед сучасних дослідників окремі аспекти зазначеної проблеми висвітили З. Струк у монографії «Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)» [14], Л. Дрогомирецька в дисертаційному дослідженні «Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.)» [7], Р. Матейко у статті «Віхи історії українського кооперативного молочарства» [16] та В. Плисюк у статті «Західноукраїнське кооперативне молочарство у міжвоєнний період» [12].

На основі аналізу архівних матеріалів, тогочасної кооперативної періодики та публікацій науковців спробуємо охарактеризувати політику Польщі щодо розвитку українського кооперативного молочарства Галичини в 1920-х – 1930-х роках.

Система української молочарської кооперації в міжвоєнний період формувалася на основі творчого використання досвіду, здобутого на початку ХХ ст. відповідно до нових національно-політичних і соціально-економічних умов життя українців у Польщі. Відродженню української кооперації сприяв закон від 29 жовтня 1920 р., що дозволив створювати національні кооперативні об'єднання, гарантував дотримання основних

демократичних принципів кооперативного руху: вільне та відкрите членство, обмежені відсотки від внесених капіталів, нескладний спосіб заснування і реєстрації кооперативів. Так, наприклад, новостворений кооператив міг почати свою господарську діяльність уже в день реєстрації в суді. Закон передбачав створення при Міністерстві фінансів Державної кооперативної ради, більшість в якій (2/3) згідно зі законом була гарантована представникам національних і регіональних кооперативних союзів. Рада надавала союзам право ревізії кооперативів, зобов'язувала стежити за веденням кооперативної статистики, контролювати кооперативи. Кооперативна рада регулювала відносини між кооперацією та державними установами. Їй належало право законодавчої ініціативи. Разом із тим, вона не втручалась у внутрішню організацію і життя кооперативів [9, 5]. Прийняття правової основи створило сприятливі умови для відродження і розвитку української молочарської кооперації.

Уже в перші місяці після ухвали кооперативного закону 1920 р. організатори розпочали розробляти основні ідеологічні засади української кооперації. При цьому згадані ентузіасти творчо використовували здобутки кооперативної думки своїх попередників і відповідно до нових національно-політичних та соціально-економічних умов доповнювали кооперативну ідеологію новими положеннями. Роль кооперації в господарському житті українського народу висвітлювали на сторінках кооперативної періодики [2].

Поряд із виробленням основних ідеологічних засад, у 1920–1925 рр. тривав науково обґрунтований аналіз оптимальних форм кооперативних організацій, напружений пошук раціональної структури кооперативної системи. Проблема відбудови української кооперації стала предметом обговорення численних нарад представників головних українських громадських організацій Західної України, що відбувалися в листопаді – грудні 1920 р. у Львові [20, 169–171].

Право здійснювати ревізії українських кооперативів на території трьох галицьких воєводств, на основі постанови Державної кооперативної ради від 12 грудня 1922 р., отримав Крайовий ревізійний союз, який перебрав найбільшу відповідальність у відбудові української кооперації [4, 22]. Тільки з червня 1920 до січня 1921 р. союз провів 21 засідання, присвячене справам кооперації. Ревізори союзу ґрунтовно перевіряли діяльність відбудованих і новостворених кооперативів, налагоджували фінансову дисципліну, допомагали в оформленні документації, розпочали добір та розстановку компетентних, кваліфікованих фахівців. Тільки після ретельної ревізії кооперативу його приймали у члени Крайового ревізійного союзу. Про заснування кооперативу треба було повідомити Крайовий ревізійний союз, надсилаючи до нього копію протоколу уста-

новчих зборів, ухвалу суду про реєстрацію кооперативу і заяву про вступ до товариств «Сільський Господар» і «Просвіта» [15, 48].

Усвідомлюючи особливу роль кооперації в національному житті українців, польські правлячі кола намагалися постійно контролювати розгортання кооперативного руху. Увага до кооперативних організацій супроводжувалася свавіллям польської адміністрації на місцях, яка пояснювала переслідування українських кооперативів тим, що нема гарантій «лояльного ставлення до держави». Представники влади, поліція зривали українські вивіски на будинках кооперативів, самочинно опечатували приміщення, а то й навіть без будь-яких пояснень наказували припинити діяльність кооперативу. Зокрема, в 1923 р. за наказом місцевого старости було закрито кооператив у с. Дулібах Львівського повіту, в деяких кооперативів цього ж повіту відібрали приміщення. Рада РСУК послала повідомлення про ці події до Кооперативної ради у Варшаву, однак усі апеляційні заяви українських кооператорів проти зловживань польських чиновників залишалися, як правило, без уваги [19, 120].

Молочарська кооперація як вияв громадської активності українського населення дедалі більше дратувала польську владу. На урочисте святкування 10-ліття проголошення ЗУНР, що відбулося 1 листопада 1928 р., поляки відповіли, як згадує літописець українського кооперативного молочарства А. Качор, «масовим знищенням українських установ і крамниць «Маслосоюзу», а польська преса накинулася з жахливою лайкою на українців, а особливо на «Маслосоюз», мовляв, що «Маслосоюз» одержує великі фонди із закордону і замість господарської діяльності займається політично-революційною роботою, а авта «Маслосоюзу» замість масла возять амуніцію і зброю» [8, 37]. За підрахунками РСУК, матеріальні збитки, завдані «Маслосоюзу», становили понад 15 тис. злотих [6, 4].

Усе це поляки чинили, щоби спровокувати українське громадянство на активні дії у відповідь, що неминуче викликало би посилення репресивного тиску на українську кооперацію. Проте таким звинуваченням лідери української кооперації протиставили свою витримку. Зокрема, дирекція «Маслосоюзу» в грудні 1928 р. на сторінках журналу «Кооперативне молочарство» виступила зі заявою, в якій стверджувалося, що Краєвий молочарський союз провадить тільки статутно-економічну працю на користь українського селянства, зорганізованого в кооперативах, і не користується в жодній формі «невідомими фондами». Проблема захисту української кооперації від подібних провокацій стала предметом обговорення Шостого крайового кооперативного з'їзду 1929 р., у резолюціях якого було накреслено план подальшої розбудови української кооперації в умовах посилення репресивного тиску польських властей [1, 335].

Обмеження політичних і національних прав українського народу спричинило невдоволення польською владою, що виявилось у т. зв. про-

тестатійній кампанії 1930 р. Стривожені вибухом непокори українців, власті не забарилися з контрзаходами і восени 1930 р. розпочали на українських землях каральну операцію, офіційно названу «пацифікацією» («утихомирнням», «умиротворенням»).

Пацифікаційні роз'їзди загонів польських уланів і поліції завдали великої шкоди українським кооперативним організаціям. Під час наїздів улани розшукували селян, які вели громадську діяльність, зокрема, активних кооператорів: членів правління та спостережних рад кооперативів, і, без огляду на вік і стать, піддавали їх публічному побиттю нагайками.

Польські пацифікаційні акції у Галичині, що відбувалися з другої половини вересня до кінця жовтня 1930 р., описала посол польського сейму М. Рудницька. Вона, зокрема, зазначила, що «план цієї пацифікації був докладно розроблений у Варшаві, а сама вона виглядала так: Відділ військової або поліційної кінноти в числі 100–200 осіб нападав несподівано, здебільшого вночі, на село. Офіцер, комендант експедиції, заїздив до громадського уряду й на основі списку, що його дістав у повітовому старостві, викликав найвідоміших селян і селянок, головно тих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони зібрались, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох-трьох годин громада мусить зложити означеної висоти контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю, тощо), – інакше село буде «зрівняне із землею» [10, 353].

У ході пацифікації нищили культурні та господарські надбання українців. Значних збитків було завдано українській кооперації, в т. ч. і молочарській. Так, у селі Журів молочарню знищили повністю, включаючи все устаткування і посуд. Жорстоко побили нагайками її працівників, серед яких була дівчина Настя Бобик [10, 95].

Складовою частиною «пацифікації» стали «ревізії» українських кооперативів, що, як правило, завершувалися нищенням кооперативного майна.

У середині 1930-х рр. українська кооперація потрапила в смугу чергового потрясіння, зумовленого прийняттям нового пакета документів, що регламентували діяльність кооперативних організацій. 9 травня 1934 р. в сеймі ухвалили новий кооперативний закон, що передбачав приєднання кооперативів до ревізійних союзів за територіальним і національним принципом. Це давало змогу державній адміністрації регулювати організацію союзних кооперативних об'єднань. Формально таке втручання поширювалося на всі кооперативні організації Польщі, однак найбільший тиск відчула українська кооперація.

Загрозою для української молочарської кооперації став молочарський закон, введений у дію 22 квітня 1936 р. Згідно з цим законом нові молочарські підприємства можна було утворювати лише після отримання згоди

Хліборобської Палати, натомість уже діючі мали отримати дозвіл. Першість у праві на діяльність належала більшим і краще обладнаним молочарням, а таких українці мали небагато. Завдяки мобілізації сил і засобів українські кооператори зуміли значною мірою обмежити негативні наслідки цього закону [13, 46–47].

У 1935 р. польський уряд розробив проект нового молочарського закону, який ставив до молочарень великі технічні й санітарні вимоги. Цей проект узалежнював районізацію молочарень – як приватних, так і кооперативних – від рішення адміністрації, і давав змогу останній, великою мірою залежній від шовіністичних кіл польського громадянства, підпорядковувати собі молочарство на західноукраїнських землях. Хоча закон мав у основі добрі тенденції, однак при застосуванні неприхильна влада на українській території Польщі могла спрямовувати його на знищення української молочарської кооперації. Представники української репрезентації в сеймі та сенаті, очолювані сенаторами та послами-кооператорами Ю. Павликовським, О. Луцьким, З. Пеленським й ін., виступили проти цього проекту, висунувши свій. Їхній проект щодо технічних і санітарних вимог в основі співпадав із урядовим, однак пропонував запроваджувати закон поступово, протягом двох-трьох років та щоби нагляд над районізацією та виконанням умов щодо заснування молочарських кооперативів були під контролем місцевих самоуправних палат і залежали від висновків ревізійних союзів.

Деякі поправки українських послів до закону були все-таки прийняті. Закон визнавав компетенцію Хліборобських Палат. Але не було взято до уваги пропозицію Ю. Павликовського про те, щоби висновки ревізійних союзів мали для Хліборобських Палат зобов'язуючу силу.

Загроза з боку нового молочарського закону зміцнила солідарність членів української молочарської кооперації та довір'я до свого кооперативного керівництва. Наприкінці 1938 р. майже всі районіві молочарні та їхні збірничі мали таке обладнання, яке вимагав закон: 3–5 кімнатні приміщення, холодильники на сметану, відповідну кількість тепломірів, криту каналізацію, добру воду, котру перевірів державний бактеріологічний інститут, оцинкований посуд, високоякісні сепаратори тощо [1, 409].

26 березня 1936 р. сенат прийняв проект Молочарського закону, який ухвалив сейм, але, на жаль, без поправок Ю. Павликовського [3, 9].

Напередодні прийняття молочарського закону, від грудня 1935 р., місцеві польські чиновники розпочали акцію з метою організації на території Галичини польських молочарень. Під час агітації вони переконували селян, що зі запровадженням у майбутньому молочарського закону держава допоможе в розбудові польських молочарень, і виплата за молоко буде вищою, ніж тепер в українських молочарнях [3, 10].

Ця акція поляків не знаходила серед українців прихильників. Вони добре розуміли, що її здійснюють швидше з політичною, ніж із господарською метою. У багатьох галицьких повітах ще до затвердження законопроекту відбувалася своєрідна «молочарська метушня», яку ініціювали повітове та волосне самоврядування в справі організації молочарень нібито за дорученням Хліборобської Палати. Повітові відділи скликали наради, на які запрошували керівників молочарень, але очевидно не всіх, і вимагали інформації про доцільність існування тієї чи іншої молочарні. Щоби з'ясувати це радники Львівської Хліборобської Палати Ю. Павликівський та О. Луцький зверталися до провідника згаданої палати Н. Папари, який відповів, що Хліборобська Палата не давала адміністрації ніяких доручень у справі організації молочарства, і що, навіть коли буде прийнято закон, то Хліборобська Палата діятиме спільно з «Маслосоюзом» і «Ревізійним Союзом Українських Кооперативів» [4, 4].

РСУК дав вказівку окружним організаційним осередкам звернути увагу на молочарську кооперацію у зв'язку з наступом на неї, основи якого було закладено у новому молочарському законопроекті.

Із приводу підготовки нового молочарського законопроекту господарсько-кооперативний часопис у 1936 р. опублікував статтю «Загроза молочарській кооперації», в якій, зокрема, було наголошено, що «монополістична районізація краю в молочарських кооперативах і залежність існування наших молочарень від волі Рільничої Палати велика. Положення тим гірше, що вже від кількох тижнів відбуваються в краю звичайно, без нас і проти нас наради, скликувані Повітовими Відділами та іншими організаціями в справі молочарської районізації краю, деякі уряди збирають довірочні відомості про існуючі молочарні, а в решті решт побіч наших молочарень зачинають виринати нові чужі молочарні. Вже те засвідчує скріплену атаку на наш молочарський фронт» [5, 11].

У зв'язку з цим РСУК доручив окружним інструкторам звернути увагу на те, щоб українські молочарні працювали якнайкраще і вирізнялися найбільшою кількістю членів та доставленого молока, зразковою чистою й високою виплатою за молоко [5, 11].

Поляки звинувачували українську кооперацію в тому, що вона не має нічого спільного з господарськими завданнями і лише служить засобом політичної мобілізації й оподаткування. Директор «Маслосоюзу» А. Палій на сторінках кооперативної преси доводив безпідставність таких звинувачень [11, 230–238].

Отже, складні соціально-економічні умови життя українців у Польщі викликали необхідність згуртування сільськогосподарських виробників, що знайшло вияв у відродженні української молочарської кооперації. Упродовж усього досліджуваного періоду польські власті обмежували діяльність українського кооперативного молочарства. Представники влад-

них структур вдавалися до найрізноманітніших засобів – і законодавчих, і незаконних – щоби перервати й унеможливити розвиток системи української молочарської кооперації й обмежити її вплив на суспільно-політичне та економічне життя краю. Тиск на українську молочарську кооперацію здійснювали у двох головних напрямках: з одного боку, влада чинила перешкоди в діяльності окремих молочарських кооперативів, з іншого – стримувала й намагалася паралізувати розвиток усієї кооперативної системи, яку очолював «Маслосоюз». Але, незважаючи на зазначені перешкоди, відбудова та розвиток системи українського кооперативного молочарства у міжвоєнній Польщі стали можливими завдяки створенню на початку 1920-х рр. відповідної законодавчої бази, що забезпечувала умови для діяльності молочарських кооперативів.

The author in the article on the basis of analysis of the archive materials and publications of research workers investigates policy of Poland about to development of Ukrainian dairy cooperation of Galichina in 20-th – 30-th of XX century.

Література

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
2. Гаврилко А. Значення кооперативної свідомості і як її ширити // Господарсько-кооперативний часопис. – 1921. – Ч. 5–6. – С. 12.
3. Господарсько-кооперативний часопис. – 1936. – Ч. 14. – С. 9–10.
4. Господарсько-кооперативний часопис. – 1936. – Ч. 49. – С. 4–22.
5. Господарсько-кооперативний часопис. – 1936. – Ч. 8. – С. 11.
6. Державний архів Львівської області. Ф. 110, Оп. 1, Спр. 1114. Спостережна справа за молочним кооперативом «Маслосоюзом» у Львові. 1929–1933 рр.
7. Дрогомирецька Л. Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.): Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
8. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні. – Мюнхен: Госп. об'єднання і патронат української кооперації на еміграції «Унія», 1949. – 110 с.
9. Кооперативне право. – Львів, 1935. – 240 с.
10. Мілена Рудницька. Статті, листи, документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької. / Упоряди. Дядюк М. – Львів, 1998. – 844 с.
11. Палій А. До яких вислідів може довести «наукове» орудування статистикою // Кооперативна республіка. – 1937. – Ч. 6. – С. 230–238.

12. Плисюк В. Західноукраїнське кооперативне молочарство у міжвоєнний період // *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*. – Л., 1998. – Т. I. – С. 67–71.
13. Сич М. *Українська кооперація в Галичині під час II світової війни*. – Львів: НТШ у Львові, 2000. – 332 с.
14. Струк З. І. *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 152 с.
15. Струк З. *Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)*. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 2000. – 137 с.
16. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти // Зб. статей / за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. С. Гелея*. – Л.: Вид-во Львів. комерційної академії, 2001. – Т. II. – 224 с.
17. *Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 302, Оп. 1, Спр. 91. Матеріали проектування заходів по здійсненню відбудови знищеного війною сільського господарства в Галичині (доповіді, статистичні зведення, листування та ін.)*.
18. Швагуляк М. *Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. – Том ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 111–145.
19. Шимонович І. *Галичина. Економічно-статистична розвідка*. – Харків, 1928. – 176 с.

Лукашикевич В.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ ВІЙНИ ТА ДІТЕЙ ВІЙНИ

У статті йдеться про пільги, якими користуються особи, котрі належать до учасників війни та дітей війни.

На даному етапі суспільного розвитку особливої уваги потребує соціальна політика, що є комплексом соціально-економічних заходів держави, місцевих органів влади, підприємств, організацій, спрямованих на захист населення від зuboжіння, безробіття, підвищення цін, знецінювання трудових заощаджень.

Серед додаткових заходів соціального захисту переважне місце належить пільгам, передбаченим законодавством країни. За сферою суспільного життя пільги поділяють на трудові, податкові, транспортні, житлові, а також пільги у сфері охорони здоров'я, освіти тощо.